

М. Аманбекқызы¹, Г.К. Алшынбекова²

^{1,2}*Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
(Қарағанды, Қазақстан)*

ДИСЛАЛИЯСЫ БАР БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ - ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ҚАБЫЛДАУЫН ТҮЗЕТУ

Мақала дислалиясы бар балалардағы дыбыстық айтылуды жою үшін кезеңдік логопедиялық жұмысты зерттеуге арналған. Жұмыс баланы психологиялық-педагогикалық тексеруден басталады, сонымен қатар ол жұмысты бастамас бұрын да, болашақта да әдістер мен құралдарды таңдауды анықтайды, нәтижелерді бағалауға және жұмыс аяқталғаннан кейін тиісті ұсыныстар беруге көмектеседі. Дислалиясы бар балалардың дыбыстық айтылу бұзылыстарын жою бойынша түзету жұмыстарының негізгі міндеті – логопед мұғаліммен кезең-кезеңімен өткізілетін жүйелі сабақтар.

Түйін сөздер: түзету, дислалия, бұзушылық, кезең.

М. Аманбекқызы¹, Г.К. Алшынбекова²

^{1,2}*Карагандинский университет им. Е.А. Букетова (Караганда, Казахстан)*

КОРРЕКЦИЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ДИСЛАЛИЕЙ

Статья посвящена изучению поэтапной логопедической работы по устранению звукового произношения у детей с дислалией. Работа начинается с психолого-педагогического обследования ребенка, а также определяет выбор методов и средств как перед началом работы, так и в дальнейшем, помогает оценить результаты и дать соответствующие рекомендации по окончании работы. Основной задачей коррекционной работы по устранению нарушений звукопроизношения у детей с дислалией являются систематические занятия с учителем – логопедом, которые проводятся поэтапно.

Ключевые слова: коррекция, дислалия, нарушение, период.

М. Amanbekkyzy¹, G.K. Alshynbekova²

^{1,2}*Karaganda University named after E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan*

CORRECTION OF PHONETIC AND PHONEMIC PERCEPTION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN WITH DYSLALIA

The article is devoted to the study of step-by-step speech therapy work to eliminate sound pronunciation in children with dyslalia. The work begins with a psychological and pedagogical examination of the child, and also determines the choice of methods and means both before starting work and in the future, helps to evaluate the results and give appropriate recommendations at the end of the work. The main task of correctional work to eliminate violations of sound reproduction in children with dyslalia is systematic classes with a speech therapist, which are conducted in stages.

Keywords: correction, dyslalia, violation, period.

Қоғамның қазіргі даму жағдайында білім беру жүйесінің озық дамуына бағытталған өзгерістер орын алуда. Сапалы жаңа тәсілдер, бағдарламалар, әдістер пайда болады. Бүгінгі таңда инновациялық технологияларды енгізу қажеттілігі туралы көп айтылады. Білім беруде инновациялық технологиялар, ең алдымен, оқыту сапасын жақсартуға, балалардың жаңа білім алуға деген ынтасын арттыруға, білімді игеру процесін жеделдетуге арналған. Әдістеме, әдетте, кез-келген мақсатты әрекеттерді орындау үшін дайын алгоритм, процедура болып табылады.

Қазіргі уақытта дислалия – балаларда жиі кездесетін сөйлеу бұзылыстарының бірі. Дислалияның негізгі себептерінің бірі – фонематикалық есту қабілетінің бұзылуы.

Дыбыстардың айтылуын түзетумен және зерттеумен Т.Б. Филичев [1], М.Ф. Фомичева [2], Т.В. Волосовец [3] т.б. ғалымдар мен мұғалімдер айналысты. Олар өздерінің ғылыми еңбектерінде баланың сөйлеуі күрделі механикалық процесс екенін, сондықтан дыбыстың айтылуын түзетуді мектепке дейінгі жастан бастау керектігін айтады.

Өз еңбектерінде Т.Б. Филичева баланың сөйлеуінің кезеңдік дамуын қалыптастыру үшін сөйлеу-моторлы және сөйлеу-есту анализаторын дамыту керектігін атап көрсетеді [4].

Фонематикалық есту қабілетінің дамымауы дыбысты айтудың бұзылуына әкеледі, оны тек дұрыс артикуляциялық дағдыларды дамыту арқылы түзету мүмкін емес. Фонемалық есту қабілетін дамыту бойынша жұмыспен тек уақытша және минималды әсерге қол жеткізуге болады. Сөйлеудің фонетикалық-фонематикалық дамымауы – бұл балаларда тілдің айтылу жүйесін қалыптастыру процесінің сәтсіздігі, ол фонемаларды қабылдау мен айтудағы ақауларға байланысты сөйлеу бұзылыстарымен бірге жүреді.

Дислалия кезінде дұрыс емес дыбысты айтуды түзетудің жалпы қабылданған әдістемесі амбулаториялық-емханалық сабақтарда күн сайын дыбыстық ақауларды толық түзетуді қамтамасыз етеді. Локализацияға байланысты дислалияның екі түрі бар:

1. Механикалық немесе органикалық перифериялық сөйлеу аппаратының, оның сүйек және бұлшықет құрылымының немесе оның перифериялық иннервациясының органикалық ақауларына байланысты.

2. Функционалды сөйлеу тәрбиесінің дұрыстығы, басқалардың дұрыс емес немесе шет тілінде сөйлеуіне байланысты, сонымен қатар баланың қозғыштығының жоғарылауымен немесе кейбір артта қалуымен байланысты болуы мүмкін.

Белгілерге байланысты дислалияның үш негізгі түрі бар:

1. Акустикалық-фонемалық дислалия сөйлеуді қабылдау механизмінің сенсорлық буынында фонемаларды олардың акустикалық параметрлері бойынша қайта өңдеу операцияларының таңдамалы қалыптаспауына байланысты;

2. Артикуляциялық-фонемалық дислалия сөйлеу өндірісінің мотор буынында олардың артикуляциялық параметрлері бойынша фонемаларды іріктеу операцияларының қалыптаспауына байланысты;

3. Артикуляциялық-фонетикалық дислалия дұрыс қалыптаспаған артикуляциялық позицияларға байланысты [5].

Балалардың сөйлеуін психологиялық зерттеу негізінде дислалиясы бар және фонемаларды қабылдауы бұзылған балаларда нәзік акустикалық-артикуляциялық белгілермен ерекшеленетін артикуляция мен дыбыстарды қабылдау процестерінің аяқталмағандығы анықталды. Т.Б. Филичева [6] мен Г.В. Чиркина [7] фонемалық қабылдауы дамымаған балаларға тән келесі ерекшеліктерді атап өтеді: оппозициялық дыбыстары бар бірқатар буындарды шығарудағы қиындықтар, олар оқшауланған түрде дұрыс айтылады; буындар мен сөздерден дыбыстарды бөлектеудегі, сөздегі дыбыстың болуын анықтаудағы қателіктер; суреттерді таңдаудағы және белгілі бір дыбысы бар сөздерді ойлап табуға қиындықтар; сөздегі екпінді дыбысты бөлектеуге байланысты қарапайым тапсырмаларды орындаудағы қиындықтар; сөздегі бірінші, соңғы дауыссыз дыбысты танудағы қиындықтар [8].

Сабақтар түзету дамытушылық оқытудың негізгі принциптерін ескере отырып құрылады:

1. Жүйелілік принципі;
2. Қол жетімділік принципі;
3. Күрделілік принципі;
4. Жетекші қызметті есепке алу принципі;
5. Онтогенетикалық принцип;
6. Жеке көзқарас принципі.

Дислалия ретінде сөйлеу қабілеті бұзылған балаларда фонетикалық-фонематикалық процестерді қалыптастыру және дамыту бойынша логопед жұмысының бүкіл құрылымын келесі кезеңдерге бөлуге болады:

1. Дайындық кезеңі.

Оның негізгі мақсаты - баланы мақсатты логопедиялық процеске қосу. Ол үшін бірқатар логопедиялық және жалпы педагогикалық мәселелерді шешу қажет.

Сондай-ақ Т.Б. Филичева коррекциялық жұмыстың маңызды жалпы педагогикалық міндеттерінің бірі сабақта қарым-қатынасты қалыптастыру болып табылады: логопед ең алдымен баламен ортақ байланыс, достық қарым-қатынас табуы, оны өзіне бағындыруы, оған бейімделуі керек деп тұжырымдайды, кабинеттегі баланың іс-әрекетке деген қызығушылығын және қатысуға деген ынтасын оятады. Бұл кезеңнің негізгі талаптары есте сақтауды, зейінді дамыту, ойды логикалық тұрғыда құрастыру [9].

Логопедияның арнайы міндеттеріне мыналар жатады: фонемаларды ажырату және анықтау және артикуляциялық білік пен дағдыларды қалыптастыру.

Сөйлеу дыбыстарын қабылдауды қалыптастыру жұмысы ең алдымен кемістіктің өзіндік сипатын ескере отырып құрылады.

Т.В. Волосовец кейбір жағдайларда түзету логопедиялық жұмыс фонематикалық қабылдауды қалыптастыруға және баланың есту бақылауын дамытуға бағытталған. Басқа жағдайларда оның негізгі міндеті фонематикалық қабылдауды және дыбыстық талдау операцияларын дамыту болып табылады. Сондай-ақ есту бақылауының саналы әрекет ретінде қалыптасуы шектеулі болады [10].

2. Бастапқы айтылу білік пен дағдыларын қалыптастырудың екінші кезеңі.

Бұл кезеңнің негізгі мақсаты – баланың арнайы таңдалған әдіс-тәсілдер мен материалдың көмегімен кез келген дыбысты айтудағы бастапқы дағдыларын дұрыс түзетуіне негізделген. Нақты тапсырмалар ажыратылады: дыбыстарды қою, дыбыстарды араластырмай дұрыс таңдай білу.

Дыбыстарды қою арнайы әдебиеттерде егжей-тегжейлі сипатталған техникалық әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылады. Ф.Ф. Рау еңбектерінде үш әдіс ерекшеленеді: механикалық көмек, еліктеу және аралас [11].

Бірінші әдіс баланың логопедтен естіген дыбысты айтуға мүмкіндік беретін артикуляцияны табудағы саналы әрекеттеріне негізделген. Сондай-ақ, акустикалық негіздермен қатар, бала көрнекі, тактильді және бұлшықет сезімдерін пайдаланады. Еліктеу логопедтің ауызша түсіндірмелерін қалыптастырады, яғни, артикуляциялық мүше қандай күйде болуы керек.

Екінші әдіс арнайы шпательдер немесе зондтармен артикуляциялық аппараттың органдарына сыртқы, механикалық әсерге негізделген. Сабақ барысында логопед баладан дыбыс шығаруды сұрайды, содан кейін оны бірнеше рет қайталайды, қайталау кезінде зондтың көмегімен дыбыстың артикуляциялық үлгісін біршама өзгертеді. Бұл әдістің арқасында бала өздігінен дыбыс шығармайды, оның артикуляциялық органдары логопедтің қимылдарына ғана бағынады.

Үшінші әдіс – жоғарыдағы екі қадамды біріктіру. Ондағы басты рөлді түсіндіру және еліктеу атқарады. Қосымша механикалық көмек қолданылады: логопед балаға бұл дыбысты алу үшін не істеу керектігін түсіндіреді.

Бұл әдіс арқылы бала белсенді, ал логопедтің көмегімен алған дағдылары оның жадында сақталады және келешекте механикалық әрекеттің көмегінсіз дыбыстарды оңай жаңғырта алады [12].

Дыбыстың буын позицияларының біріне қалай орналасуына байланысты дыбысты автоматтандыруға және оны баланың сөйлеуіне енгізуге бағытталған жұмыс жүргізіледі.

Дыбысты автоматтандыру процесі фонетикалық құрамы жағынан ассимиляцияға оңай және дыбыстық бұзылыстары жоқ арнайы мүмкін таңдалған сөздермен тұрақты жаттығуларға негізделген. Оқыту үшін логопед әрқашан дыбысы сөздің басында, ортасында немесе соңында болатын сөздерді таңдайды. Ең алдымен сөздің басындағы дыбыс (дауысты дыбыстың алдында), соңында және ең соңында, бұл қызмет қиынырақ болғандықтан, ортасында жаттығады. Қарапайым буындық құрылымды сөздердегі дыбыстарды пысықтаудан бастап, құрамында дауыссыз дыбыстармен өңделетін дыбыстың тіркесімі бар сөздердегі дыбыстарды айтуға көшеді. Логопедиялық жұмыста дыбыспен, әсіресе оны дифференциациялау бойынша жұмысты жалғастыру қажет болатын жағдайлар болуы мүмкін: басқа дыбыстармен, яғни дифференциация [13].

3. Қарым-қатынастық білік пен дағдыларын қалыптастырудың үшінші кезеңі.

Кезеңнің мақсаты – баланың сөйлеу дыбыстарын барлық өмірлік жағдаяттарда шектеусіз және қатесіз қолдану білік пен дағдысын жан-жақты дамыту.

Сабақта олар жеке сөздерді емес, мәтіндерді пайдаланады, сөйлеудің әртүрлі түрлері мен формаларын пайдаланады, шығармашылық үшін жаттығуларды пайдаланады, белгілі дыбыстармен қаныққан қажетті материалды таңдайды.

Егер бұл кезеңде бала тек арнайы таңдалған материалмен жұмыс істесе, онда ол таңдау дағдысын игермейді, өйткені мәтіндердегі бұл дыбыстың жиілігі олардың табиғи сөйлеудегі қалыпты таралуынан асып түседі. Бала оларды меңгеруді үйренуі керек.

Қорытындылай келе, функционалдық дислалиясы бар балаларда дыбыстың айтылу бұзылыстарын жою үшін келесі кезеңдерді бөліп көрсетуге болады: дайындық кезеңі – баланы логопедиялық сабақтар мен логопедпен қарым-қатынас процесіне қосу, екінші кезең – дағдыларды қалыптастыру және сабақтағы қабілеттер және қорытынды кезең – коммуникативті білік пен дағдыларды қалыптастыру. Осы үш кезеңнің барлығы логопедтің баламен жұмысында мақсат пен міндеттерді жақсырақ қоюға көмектеседі [14].

Фонематикалық қабылдаудың дамуы сөйлеудің бүкіл фонетикалық жағының, соның ішінде сөздердің буындық құрылымының қалыптасуына оң әсер етеді. Артикуляциялық дағдыларды дамыту арқылы сіз тек минималды әсерге қол жеткізе аласыз, сонымен қатар уақытша. Айтылымның тұрақты

түзетілуіне фонематикалық қабылдаудың алдын-ала қалыптасуымен ғана кепілдік беруге болады. Кейіннен бұл хатты игеруге оң әсер етеді.

Фонематикалық және лексикалық-грамматикалық көріністердің байланысы сөзсіз. Фонематикалық есту қабілетін дамыту бойынша жоспарлы жұмыс кезінде балалар сөздердің аяқталуын, түбір сөздердегі префикстерді, жалпы жұрнақтарды, дауыссыз дыбыстарды біріктіру кезінде предлогтарды және т. б. жақсы қабылдайды және ажыратады.

Әдебиеттер:

1. Архипова Е.Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста: Уч. пособие для студ. педагог. вузов. М.: АСТ: Астрель, 2007 – 224 б.
2. Фомичева, М. Ф. Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2012. — 200 б.
3. Веракса Н.Е. Диалектика развивающегося познания: мышление и воображение ребенка дошкольника / Н.Е. Веракса, В.Т. Кудрявцев // Вестник Российского государственного гуманитарного университета, 2014. № 20. 37-62 б.
4. Грибова О.Е. Технология организации логопедического обследования: Методическое пособие. М.: Айрис-пресс, 2005. 96 б.
5. Филичева, Т.Б. Развитие речи дошкольник. – Ек.: 2013.—90 б.
6. Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / М.Ф. Фомичева, Т.В. Волосовец, Е.Н. Кутепова и др.; Под ред. Т.В. Волосовец. М.: Издательский центр «Академия», 2002. -200 б.
7. Рахимова, Ж.Т. Актуальные вопросы теории и практики логопедической помощи в школе / Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева. – 2019. – Т.1. – № S-2. – 85-88 б.
8. Логопедия. Теория и практика / под ред. Т. Б. Филичевой. – Москва : Эксмо, 2017. – 608 б.
9. Мазанова, Е.В. Школьный логопункт: документация, планирование и организация коррекционной работы / Е.В. Мазанова. – Москва : Гном, 2011. – 136 б.
10. Щемелева, Н. В. Развитие навыков пересказа у детей с фонетикофонематическим недоразвитием речи. Молодой ученый. - 2016. - №6. - 843-845 б.
11. Филичева, Т. Б. Дидактические материалы для обследования и формирования речи детей дошкольного возраста / Т. Б. Филичева, Т. В. Туманова. - Москва : Дрофа, 2009. - 96 б.
12. Ушакова, Т. Н. Рождение слова: проблемы психологии речи и психолингвистики. - Российская акад. наук, Ин-т психологии. – Москва : Ин-т психологии РАН, 2011. - 523 б.
13. Волкова Г.А Психолого-логопедическое исследование детей с нарушениями речи. М.: Детство-Пресс, 2007. -92 б.
14. Фадеева Ю.А., Пичугина Г.А. В мире слов, букв и звуков: Речевые игры на автоматизацию звуков. М.: Сфера, 2019. -64 б.

Сведения об авторе (авторах):

М. Аманбекқызы¹, Г.К. Алшынбекова² - ^{1,2}Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, (Қарағанды, Қазақстан)

М. Аманбекқызы¹, Г.К. Алшынбекова² - ^{1,2}Қарагандинский университет им. Е.А. Букетова, (Қараганда, Қазақстан)

М. Amanbekkyzy¹, G.K. Alshynbekova² - ^{1,2}Karaganda University named after E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan